

Danutė PETRAUSKAITĖ

Muzika Kauno žydų gete

Music in the Kaunas Jewish Ghetto

Anotacija

Šiame straipsnyje yra apžvelgiamas Kauno žydų geto muzikinis gyvenimas Vilijampolės raidos fone. Darbo objektas – geto muzikų veikla, žydų dainų, sukurtų Antrojo pasaulinio karo metais, melodijos ir tekstai. Darbo tikslas: 1) nustatyti priežastis, dėl kurių Vilijampolėje buvo įkurtas žydų getas, 2) išryškinti geto muzikinio gyvenimo kryptis, 3) atskleisti žydų visuomenės lūkesčius, politines pažiūras bei meninį skonį analizuojant geto orkestro koncertus bei geto gyventojų atliekamas dainas.

Raktažodžiai: Kaunas, Vilijampolė, žydai, daina, orkestras, muzika.

Abstract

The article investigates a review of music life in Kaunas Jewish ghetto against the background of Vilijampolė history. The object of this research is the activities of the ghetto musicians, melodies and lyrics of Jewish songs which were created during Second World War. The aim of this article is: 1) to ascertain the reasons of establishing the Jewish ghetto in Vilijampolė; 2) to expose the trends of music life in the ghetto; 3) to reveal the hopes, political views, and the artistic sense of the Jewish community with the help of analysis of the orchestra concerts and performing of the songs by ghetto residents.

Keywords: Kaunas, Vilijampolė, Jews, song, orchestra, music.

Vilijampolės ekonominiai ir kultūriniai ypatumai

XV a. prie Neries (Vilijos) ir Nemuno santakos, dešiniajame šių upių krante, pradėjo formuotis nauja gyvenvietė – Vilijampolė, dažnai vadinama Kauno slabada (nuo rusiško žodžio *слобода*, tai yra priemiestis arba didelis kaimas). Jos sparčiai raidai didžiulę įtaką turėjo žydai, nuo maro pabėgę iš Vilniaus ir Gardino, o vėliau atsikraustę čia iš Kauno. Iš šio miesto jie ne kartą buvo išvaryti, tačiau neiškeldavo į atokesnes vietas, bet, persikėlę per upę, iš naujo pradėdavo kurti ar toliau plėtoti savo verslą. XVII a. ši teritorija priklausė Kėdainiuose įsikūrusių apskrių bei sumanių kunigaikščių Radvilų šeimai. Jonušas Radvila specialiai šioje vietoje įkurdino Lietuvos bei užsienio pirklius ir amatininkus, davė jiems žemės ir atleido nuo mokesčių. Jis ir laikomas Vilijampolės įkūrėju.

XVIII a. ir XIX a. pradžioje Vilijampolė garsėjo kaip sielių plukdymo punktas ir komercinis centras. Sandėliuose buvo kaupiami grūdai, linai, kanapės, odos gaminiai ir kitos prekės. Kai 1791 m. Lietuvos valdovas Stanislovas Augustas leido šioje gyvenvietėje rengti turgų ir keturis metinius prekymečius, gamyba ir prekyba dar labiau pagyvėjo. XIX a. II pusėje Vilijampolė ėmė sparčiai augti: jei 1861–1862 m. čia buvo apsigyvenę 3 000 žmonių, tai 1888 m. – jau apie 9 000¹. Šiam procesui nemažą įtaką darė ir Vilijampolės, kaip savarankiško teritorinio vieneto, statusas. Beveik šimtmetį, iki pat nepriklausomos Lietuvos susikūrimo, ši gyvenvietė turėjo savo valdybą, teismus bei kitas būtinas įstai-

gas. XIX a. II pusėje sparčiai ūgtelėjo Vilijampolės pramonė. 1863 m. pirklys R. Volfas pastatė garinį alaus bei salyklo fabriką ir pradėjo virti „Volfo alų“, 1868 m. atsidarė Finkelšteino degtukų fabrikas. Pagrindinių gyventojų, žydų, skaičius augo iki Pirmojo pasaulinio karo. 1847 m. Vilijampolėje ir Kaune jų gyveno 4 986 (Vilijampolėje – 2 973). 1897 m. Kaune žydų būta 24 448, ir jie sudarė 36% visų gyventojų, o 1908 m. – 32 628, arba 40% gyventojų. Vilijampolėje veikė žydų mokyklos, sinagoga, ligoninė, kapinės, daugybė parduotuvių bei dirbtuvių. 1887 m. statistika byloja, kad tuo metu Vilijampolėje dirbo 5 479 žydai amatininkai – siuvėjai, batsiuviai, cigarečių gamintojai, mėsininkai, žvejai, kepėjai, sodininkai, vežimų savininkai, knygrišiai, kalviai, kirpėjai, malūnininkai, pečdirbiai. Tai buvo labai įtakinga vidurinė žydų klasė. Jai priklausė ir mokytojai, inžinieriai, rašytojai, muzikantai, gydytojai, teisėjai bei rabinai.

Vilijampolėje veikė žydų ješiva – aukščiausia religinė mokyimo institucija, rengusi rabinus. 1882 m. ją įkūrė Israelis Slanteras Netta kartu su Tsvi Finkhelium ir pavadino „Izraelio Knesetu“. Po Pirmojo pasaulinio karo ši ješiva tapo vienu svarbiausių Europos žydų religinių centrų. Į ją suvažiuodavo mokiniai iš įvairių kraštų, net iš Palestinos ir Jungtinių Amerikos Valstijų. 1920 m. „Izraelio Knesete“ mokėsi per 500 žydų. Antrojo pasaulinio karo metais beveik visi jos mokytojai ir mokiniai žuvo.

Kaunui suteikus Rusijos pasienio tvirtovės statusą, nuo 1882 m. miesto prieigose prasidėjo gynybinių įtvir-

tinimų, fortų statyba, tačiau buvo uždrausta statyti didesnius gyvenamuosius namus. Vilijampolė nebesiplėtė, o gyventojų net sumažėjo: 1905 m. jų būta 8 000, 1913 m. – 6 800, 1923 m. – 6 600². Prie to prisidėjo ir Pirmojo pasaulinio karo įvykiai – mat 1915 m. buvo nurodyta išstremti žydus iš Kauno gubernijos. Nemažai jų į buvusią savo gyvenvietę daugiau ir nebegrįžo.

1919 m. Vilijampolė, kurios plotas nuo pusės kvadratinio kilometro padidėjo iki keturių, buvo prijungta prie Kauno. Nemažai jos sklypų buvo išdalyta Lietuvos savanoriams ir bežemiams. 1929 m. vietoj seno, per potvynį sugriauto tilto per Nerį pastačius geležinį, pagerėjo susisiekimas su miesto centru. Priemiestis ėmė sparčiai augti bei lietuviškėti. Vyriausybei sudarius palankias sąlygas lietuviškos pramonės plėtrai, 3–4-ajame dešimtmetyje Vilijampolėje pradėjo veikti trikotažo fabrikas „Silva“, gumos gaminių gamykla „Inkaras“, mechanizacijos priemonių gamykla „Grandis“ (dabartinės „Atramos“ pirtakė), kelios lentpjūvės, baldų fabrikas, koklių gamykla, kailių, mezgimo, dailės ir kitokių dirbinių įmonės. Apie lietuviybės stiprėjimą byloja ir atsiradusios švietimo bei kultūros įstaigos. 1919 m. buvo įsteigta Veršvų pradinė mokykla, vėliau atsiradė dar kelios tokio tipo įstaigos, amatų mokykla, mokykla-izoliatorius sutrikusio intelekto vaikams, vaikų prieglauda „Lopšelis“, Vaikelio Jėzaus draugija, Dariaus ir Girėno draugija, Šaulių namai su biblioteka, du kino teatrai. 1936 m. įsikūrė Lietuvos veterinarijos akademija ir Bakteriologijos institutas, 1932 m. duris atvėrė katalikiška Šv. Juozapo bažnyčia. Pastarosios statytojas ir pirmasis klebonas – Juozapas Dagilis. Pastatas turėjo būti laikinas, nes buvo parengtas didelės ir gražios mūrinės bažnyčios projektas, tačiau Antrasis pasaulinis karas sutrukė jį įgyvendinti iki galo. Kadangi turtingesni žydai išsikėlė gyventi į Kauną, o į Vilijampolę atsikraustė naujieji darbininkai, jos apstatymas tebebuvo skurdus, o pastatai menki. Daugėjant Kaune lietuvių tautybės gyventojų, žydų santykinai mažėjo: 1923 m. jie sudarė 27% kauniečių, 1940 m. – 25%³. Vis dėlto tai buvo pati didžiausia kitataučių grupė, ilgai turėjusi įtakos Vilijampolės ekonominei ir kultūrinei raidai.

Nors ir gyvendamos greta, žydų bei lietuvių bendruomenės mažai domėjosi viena kitos būtimi. Anot istoriko S. Sužiedelio, žydams patrauklesnė buvo rusų kultūra, o lietuviams – lenkų. Tik Lietuvos vyriausybei įvedus valstybinę lietuvių kalbą, žydai labiau ėmė integruotis į lietuvių kultūrinį bei visuomeninį gyvenimą. Jie studijavo Vytauto Didžiojo universitete, dalyvavo lietuvių ir žydų kultūros bendradarbiavimo draugijoje, žydų kalba buvo išleista lietuvių literatūros apžvalga, o lietuviškai – žydų poezijos ir novelių rinkiniai⁴. Apskritai žydai buvo lojalii tautinė mažuma. Jie nesidomėjo politiniais reikalais, kurie būtų kenkę Lietuvos valstybei, o

daugiausia rūpinosi ekonominiu ir kultūrinu gyvenimu. Tačiau Europoje stiprėjant antisemitinėms tendencijoms, ėmė ryškėti ideologinė takoskyra. Dalis žydų jaunimo, priešindamiesi išpuoliams prieš savo tautiečius, susižavėjo komunizmo išpažinėjų deklaruojamomis idėjomis. Kai kurie jų inicijavo darbininkų streikus, susirėmimus su policija, buvo aktyvūs organizuojant Lietuvos komjaunimo sąjungos I suvažiavimą, įvykusį 1924 m. Vilijampolėje, steigiant pagrindinę spaustuvę „Spartakas“, kuri su pertraukomis veikė 1925–1934 metais. Vis tik antisemitizmo banga atsirito ir iki Lietuvos. Kai kurie Vilijampolės gyventojai atkreipė dėmesį į pavienių žydų ryšius su Sovietų Sąjungos komunistų partija ir manė, kad žydų ekonominė įtaka gali sustabdyti Lietuvos ūkio modernėjimo procesą, todėl kartais išsižiebavo tarpusavio konfliktai. 1929 m. rugpjūčio 1–2 d. įvyko „Slabados ekscesas“, kai kelių agresyviai nusiteikusių ir nacistinės ideologijos paveiktų lietuvių vyrų būrys ėmė užpuldinėti tariamai komunistiškai nusiteikusius žydų praeivius⁵. Nepaisant šių incidentų, Vilijampolėje žydai nebuvo masiškai skriaudžiami. Lietuvos vyriausybė nepriėmė nė vieno antisemitinio įstatymo, priešingai – ji finansiškai rėmė žydų religinį bei kultūrinį gyvenimą.

Pirmoji sovietų okupacija apsunokino žydų ir lietuvių santykius. Oficialiai komunistuojantys žydai sudarė tik nedidelę bendruomenės dalį. Tačiau daug jos narių, žinodami apie žiaurų vokiečių elgesį su žydais okupuotoje Lenkijoje, entuziastingai sutiko į Kauną su tankais įriedėjusią sovietinę kariuomenę: „Ypač jaunimas buvo tarp žmonių, kurie sveikino Raudonosios armijos kareivius. Šitoks elgesys labai skyrėsi nuo pykčio ir gedulo jausmų, kurie dėl sovietų okupacijos apėmė daugumą lietuvių. Ir tarp žydų (ypač atstovavusių sionistiniam bei religiniam žydų sparnui bei viduriniam sluoksniui) buvo tokių, kurie baiminosi sovietinės santvarkos, tačiau jų buvo mažuma. Dauguma žydų buvo kupini entuziazmo ir pajuto didelį palengvėjimą. Aišku, labiausiai apsidžiaugė komunistai, kurių daugelis, tarp jų ir žydai, iškart įsijungė į naująją santvarką ir pradėjo eiti svarbias pareigas administracijoje ir ūkyje, taip pat vidaus saugumo tarnybose. Daliai jų naujoji santvarka teikė lengvatų, todėl pagerėjo ekonominė bei visuomeninė jų padėtis“⁶. Bet pakili nuotaika truko neilgai. Sovietų valdžia greitai ėmė naikinti jų religines ir kultūrinės institucijas (buvo uždrausta lankyti sinagogas, švęsti šabą, vartoti hebrajų kalbą), nacionalizavo bankus, prekybos namus ir verslą, konfiskavo asmeninius įmonių savininkų indėlius bei visuomeninių organizacijų turą, trėmė žydus į Sibirą kaip ir lietuvius. Nepaisant visko, sovietinė santvarka jiems buvo mažesnis blogis nei III reicho vykdomas genocidas, todėl nemažai jų ir prisitaikė prie naujojo režimo. Anot istoriko Alfonso

Eidinto, jei lietuviai nepriklausomybės pavojaus akivaizdoje galėjo svarstyti abi galimybes, t. y. kolaboruoti su vienais ar kitais okupantais, tai žydai turėjo tik vieną išeitį – šlietis prie sovietų, nebūtinai komunistų, garantavusių jiems ne tik fizinį išlikimą, bet ir visas teises dalyvauti valstybės valdyme⁷.

Kauno geto istorija, gyventojai, muzikinė veikla

III reicho vyriausybė ir policinės struktūros buvo pagrindiniai holokausto inspiratoriai. Tik vokiečiams įžengus į Kauną, prasidėjo žydų persekiojimai ir pogromai. Didelių susidorojimo akcijų neišvengė ir Vilijampolė. 1941 m. naktį iš birželio 25 į 26 d., siautėjant lietuvių baltaraiščiams, čia buvo nužudyta apie 600 žydų ir sudeginta nemažai jų namų⁸. Liepos mėnesį prasidėjo reguliarios ir masinės žydų žudynės Kauno fortuose. Tokia būtų geto priešistorė.

Getas pradėtas kurti 1941 m. liepos 10 d., kai Kauno komendantas išleido įsakymą, liepiantį žydams išsikraustyti į Vilijampolę (iki rugpjūčio 15 d.). Vokiečių tikslas buvo apiplėšti, izoliuoti ir kontroliuoti žydus – apie 28 000 žmonių. Pirmaisiais geto egzistavimo mėnesiais į IX fortą buvo išvežta ir sunaikinta per 10 000 geto gyventojų (iš viso Kauno IX forte buvo nužudyta daugiau nei 30 000 žydų). 1941 m. lapkritis – 1943 m. rugsėjis buvo stabilizacijos laikotarpis. Tuo metu žydai (apie 17 000 – perpus mažiau, negu būta Kaune iki karo) puoselėjo viltį išsigelbėti. Buvo sukurta plati geto administracinė struktūra, kuriai vadovavo Seniūnų taryba. Getas tapo savotiška mikrovalstybe, turinčia savo valdžią, ekonomiką, dvasinio ir kultūrinio gyvenimo formas. Tačiau žydų svajonės sužlugo, kai 1943 m. rugsėjo 15 d. getas buvo paverstas koncentracijos stovykla (geto valdymą iš vokiečių administracinės valdžios perėmė SS), o 1944 m. liepos 8–13 d. likviduotas: pastatai sudeginti, apie 1 000 gyventojų nužudyta (išsigelbėjo tik keli šimtai geto kalinių), apie 7 000 žmonių išvežta į kitų vokiečių okupuotų valstybių koncentracijos stovyklas, ten dauguma jų ir žuvo.

Kauno gete kalėjo įvairaus amžiaus bei profesijų žmonės – vaikai ir seneliai, darbininkai ir profesoriai. Tarp jų būta ir nemažai muzikų mėgėjų bei profesionalų, atsigabenusių į getą smuikus, violončeles, kokius nors aerofoninius instrumentus, akordeonus ar mandolinas. Jie buvo itin gerbiami ir saugomi nuo vergiško darbo, todėl ir nepateko į darbininkų sąrašus. Reikėtų prisiminti, kad į getą pakliuvo nemažai Kauno muzikų. Valsybės operos artistų, grojusių orkestre nuo pat teatro įsikūrimo, bei konservatorijos pedagogų: Alexanderis ir Borisas Stupeliai, Michaelis ir Morduchas Hofmekleriai, Lietuvos džiazo pradininkas Danielius Pomerancas, taip pat kompozitorius Edwinas Geistas bei jo žmona

Vilijampolė. XIX a.

Taip atrodė Kauno geto kambarys. Nuotrauka daryta IX forte muziejuje D. Petrauskaitės

pianistė Lyda, radiofone dirbusi žymi pianistė ir kamerinių ansamblių dalyvė Nadežda Dukstulskaitė. Tačiau liūdna patirtis, įgyta po 1941 m. masinių žudynių, vertė juos slėpti savo profesiją. Rugpjūčio 18 d. buvo sąmoningai likviduoti inteligentai – 534 labiausiai išsilavinę geto žmonės, o spalio 29 d. sušaudyta 9 200 žydų⁹. Tarp jų – ir 1934 m. Kauno konservatorijoje pradėjęs dėstyti smuiką jaunesnysis mokytojas, lietuvių styginių kvarteto altininkas Ruvins-Robertas Stenderis, Latvijos pilietis, baigęs Rygos konservatoriją ir grojęs Liepojos filharmonijoje¹⁰.

Kai žydų masinės žudynės liovėsi, geto taryba išdrįso paprašyti vokiečių leidimo steigti orkestrą. Norėdama apsaugoti muzikus taryba nutarė, kad reikia juos įteisinti kaip policininkus ir apvilkti jų uniformomis. 1942 m. sausio 3 d. buvo parengti nuostatai policijos nuovadai dėl organizacinės bei meno sekcijų sukūrimo. Kaip teigiama kai kuriose publikacijose, buvo suformuota 35 instrumentalistų ir 5 vokalistų grupė – policijos orkestras. Nors buvo sudarytas iš stygininkų ir pūtikų, simfoniniu jį galima vadinti tik sąlyginai, nes trūko nemažai instrumentų. Jam vadovavo Michaelis Leo Hofmekleris, o koncertmeisterio pareigas ėjo Alexanderis Stupelis. Tačiau orkestrantų skaičius, matyt, nebuvo

nuolatinis, nes išlikusiame 1942 m. gruodžio 28 d. policijos orkestro dalyvių sąrašė (be orkestro pasiuntinio, natų perrašytojo ir sargo) užfiksuotos tik 23 pavardės, o kitų metų koncertų programose jau galima aptikti ir naujų pavardžių¹¹. Tarp jų galėjo būti ir gabesnieji A. Stupelio vadovaujamų jaunųjų smuikininkų kursų mokiniai¹².

Michaelis Hofmekleris (1898–1965) nuo mažens mokėsi muzikos pas savo tėvą violončelininką, su šeimos ansambliu atliko pramoginę muziką. 1920 m. įkūrė tokio pobūdžio savo ansamblį ir grojo Kauno kavinėse bei restoranuose, Karo muziejuje ir radiofone, Palangos kurhauze. Jis bendradarbiavo su Antanu Šabaniausku, Danieliu Dolskiu, Antanu Dvarionu, kurie šalia užsieniečių šlagerių atliko ir lietuviškas melodijas. Tuo pačiu metu Michaelis griežė smuiku Valstybės operos orkestre, dirigavo Kauno radiofono pramoginės muzikos ansambliui, tačiau vien šia veikla neapsiribojo. Darbuodamasis lengvosios muzikos baruose, nutarė leisti lietuviškos muzikos plokšteles. 1926–1940 m. jis įrašė apie 120 muzikos kūrinių. Šios gramofono plokštelės, išleistos tūkstantiniais tiražais, buvo labai populiarios ir masiškai perkamos. Taigi M. Hofmekleris naujai suformavo lietuvišką programą, kuri išstūmė iš Kauno kavių bei restoranų užsienio repertuarą ir buvo lietuviškos pramoginės muzikos pradžia. 1931 m. prezidentas Antanas Smetona už lietuvių muzikos populiarinimą apdovanojo jį Gedimino IV laipsnio ordinu. Michaelis kartu su tėvais ir seserimi pateko į Kauno getą, kur jo tėvas Motelis (Morduchas?) grojo orkestre violončele, o jis šiam orkestrui dirigavo. Vokiečių okupacijos metais Michaelio įrašus buvo draudžiama transliuoti per radiją, tačiau lietuviai išsikovojo, kad ta muzika skambėtų neminint Hofmeklerio pavardės. Karo pabaigos Michaelis sulaukė Dachau koncentracijos stovykloje. 1949–1955 m. gyveno Izraelyje, 1955–1965 m. – Miunchene, ten ir mirė.

Alexanderis Stupelis (1900–1944) buvo gerai žinomas Kaune smuikininkas. Vykdamas į getą jis su saviimi pasiėmė ir smuiką, su kuriuo nesiskyrė iki pat mirties. Žuvo Dachau koncentracijos stovykloje.

Orkestre grojo jauni ir seni (pvz., smuikininkui Jenkelei buvo 13 metų, o Morduchui Hofmekleriui – 71-eri), giminės ir šeimos nariai (Maksas Bornšteinas bei jo sūnūs Eljašas ir Jokūbas). Remiantis koncertų programomis bei išlikusiu policijos orkestro dalyvių sąrašu, galima apytikriai nustatyti, kas grojo ir dainavo Kauno gete 1942–1943 m.

Orkestro artistai: 1. Abramas Abramsonas. 2. Eljašas Bornšteinas. 3. Icikas Bornšteinas. 4. Jokūbas Bornšteinas. 5. Maksas (Mordechai) Bornšteinas. 6. Samuelis Broidė. 7. Nadežda Dukstulskaitė. 8. A. Fidleris. 9. Beras Fidleris. 10. Moisejus Finkus. 11. Maja Gladstein. 12. Percy's Haidas. 13. Michaelis

Abramas Abramsonas, grojęs altu Valstybės operoje ir Kauno geto policijos orkestre. Nuotrauka paimta iš Lietuvos literatūros ir meno archyvo fondų

Hofmekleris. 14. Morduchas (Motelis?) Hofmekleris. 15. Jelinas. 16. Jenkelė. 17. Berelis (Borisas) Kariskis. 18. Kučgalis. 19. Michelis Linas. 20. Danielius Pomerancas. 21. Izidorius Rozenbliumas. 22. L. Šeinberg. 23. Šoraitė-Kopelmanienė. 24. Abromas (Alexanderis) Stupelis. 25. Borisas Stupelis. 26. Rachmielis (Yerachmiel) Volfbergas. 27. Benjaminas Zacharinas. 28. Jekeelis Zaksas. 29. Dovydas Zlatkinas.

Dainininkai: 1. G. Abramovič. 2. D. Račko. 3. S. Doret. 4. Kupricienė-Sachs. 5. Marusia Rozalskienė. 6. Šeinker. 7. J. Zaks(as?).

Pastarąją pavardę galima užtikti ir tarp orkestrantų, ir tarp dainininkų. Vokiškas užrašas be galūnės (J. Zaks) nesuteikia galimybės išsiaiškinti, ar tai buvo tas pats, ar kitas asmuo.

Orkestro koncertai vyko geto policijos namuose – buvusioje Vilijampolės ješivoje. Juos koordinavo už kultūrą bei švietimą atsakingas žydų darbuotojas Chaimas Nachmanas Shapira, garsus lingvistas, vyriausiojo Kauno rabino sūnus. Jau 1942 m. birželio 28 d. įvyko muzikinis renginys geto mokiniams. Tuomet buvo prašoma jaunųjų klausytojų neploti pagerbiant žuvusiųjų tėvynainių atminimą.

Nepaisant daugelio žmonių pasipriešinimo, pirmasis oficialus orkestro koncertas įvyko 1942 m. rugsėjo 23 d. (Tam įtakos galėjo turėti ir Vilniaus geto muzikinis gyvenimas, kai tų pačių metų kovo 18-ąją 17 profesionalių muzikų, susibūrusių į orkestrą, surengė simfoninės muzikos koncertą¹³.) Tačiau Kauno geto gyventojams atrodė, kad gedulingoje aplinkoje skambanti muzika yra nepagarba nužudytųjų žydų, nuo kurių mirties nepaėjo nė metai, atminimui, kad orkestro koncertai yra skirti tik geto elitui ir išniekina šventą ješivos pastatą. Kauno geto gyventojas Moshe Diskantas 1942 m. rašė:

*Geto elitas kviečia į išpuoštą salę
Ir atsiveda žmones, kurie įsakė
Mus žudyti, žeminti ir skersti!
Jie džiaugiasi mėlynom ir baltom vėliavom,*

*Paryškinta scena,
Galėdami girdėti muziką, malonų tenorą!
Tik jie nežino, kad mindžioja kraują tu,
Kuriuos naikino
Nežinia dėl ko, nekaltus!*

*Ar nematai, kad iš papuoštų sienų
Nukankintų rankos tiesiasi
Ir grąžosi su veriančiu skausmu.
Lauk iš Dievo namų,
Iš šventos jėšivos,
Kur mes atidavėme savo gyvenimus, širdis ir meilę!
Muzika yra ne mums,
Mes negalime jos klausytis,
Prašome netrukdyti mūsų švento poilsio!¹⁴*

Tačiau suskambus pirmiesiems garsams ir pasigirdus žydų giesmės *Kol Nidri* melodijai, daugelis salėje apsipylė ašaromis. Tuomet klausytojai suvokė, kad muzika pakylėja jų, gyvenančių ant mirties slenksčio, dvasią. Koncertai vijo vienas kitą. Vien 1942 m. gruodžio 20–27 d. jų būta keturių. Jie tapo dvasinio pasipriešinimo forma ir muzikiniu atsaku žvėriškumo bei mirties akcijoms. „Kasdien susidurdami akis į akį su mirtimi, geto orkestrantai sugebėdavo rengti rafinučiausius koncertus, kurių lyg grotesko teatre klausydavosi aukšti vokiečių valdininkai, kiekvieną kartą stebėdamiesi, spausdami muzikantams rankas ir žarstydami visokiausių lengvatų pažadus“¹⁵. 1942 m. gruodžio 28 d. geto gyventojas Ilja Gerberis savo dienoraštyje rašė: „Muzikos ratas sukasi 120°. Vyksta repeticijos, organizuojami koncertai. Žmonės dainuoja, groja, pučia ir čirpina savo instrumentus“¹⁶.

Šiaip koncertai buvo rengiami kartą ar du per savaitę 1942 m. lapkričio 25 d. atnaujintame jėšivos pastate, kur karo pradžioje vokiečiai šaudė benamius Kauno šunis ir kates. Per vienerius orkestro veiklos metus jų įvyko apie 80 (77 geto gyventojams ir 3 SS karininkams¹⁷). Ypač iškilmingai praėjo 50-asis koncertas, įvykęs 1943 m. birželio 27 d. Ta proga afiša buvo papuošta šešiakampe žvaigžde ir skaičiumi 50. 1943 m. liepos 24 d. geto sionistams pažymint hebrajų mėnesio Tamuzo dvidešimtąją ir dvidešimt pirmąją dienas¹⁸, buvo surengtas įspūdingas žydų muzikos ir poezijos koncertas, skirtas Theodorui Herzliui – sionizmo pradininkui, iškėlusiam žydų valstybės atkūrimo idėją. „Iš pradžių dirigentas ir smuikininkas Hofmekleris davė ženklą. Salę užtvindė Perlmuterio *Žemės dulkė esi* ir Idelsono *Už Herclio sielą* garsai. Susirinkusieji klausėsi orkestro paveikti ypatingos momento svarbos. Po to buvo deklamuojamas Bialiko eilėraštis *Žodis*. Kiekvieną frazę klausytojai tiesiog siurbė į save, kaip niekad anksčiau įvertinimą reikšdami audringais plojimais. Tada orkestras pagriežė *Slėnio dainą*, po jos dar keletą Izraelio žemės dainų. Daininin-

P-R-O G R A M M? Den 13. u. 14.II.

1. Meyerbeer   ♪ Einzugsmarsch a.d. Oper „Der Prophet“
2. Rubinstein   - Konzertstueck
3. W.V. Wallace   - „Maritana“ - Ouverture
Polizeiorchester
4. Chopin   - a) Etude Nr. 3
                          b) Mazurka
Violin-solo POMERANZ
5. Rubinstein   - Arie a.d. Oper „Daemon“
6. ~~Schmidt~~   - „Lid fun a feigale“
Gesang - S.DORET
7. Halevy   - Phantasie a.d. Oper „Juedin“
8. Eduards   - Zigeuner - Czardas
Polizeiorchester
9. Jasinovsky   - Wiegelied
10.   - „Ich wil aheim“
Gesang - J.Zaks
11. Kreisler   - „Liebesfreud“
Saxofon-solo R.VOLBERG
12. Verdi   - Opernkranz
Polizeiorchester

DIRIGENT - M.HOFMEKLER
KONZERTMEISTER - A.STUPEL

Kauno geto policijos orkestro koncerto programa. Kopija daryta Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje

kė ponia Račko labai gražiai padainavo Avigdoro Hameiri *Du laiškus* ir Bialiko *Ileisk mane*. Kupricas padeklamavo ištrauką *Kai dienos baigsis*, Zaksas sudainavo *Užutėkio dainą*, o smuikininkas Stupelis labai jausmingai pagrojo Achrono hebrajišką melodiją. Po to pasigirdo sionistų mėgstamų melodijų pynė; entuziastingi klausytojai reagavo džiugiais šūksniais. Koncertas dar nesibaigė. Tačiau mūsų žmonėms pakanka vieno tokio suėjimo, kad susiburtų vedami vienos idėjos apie Izraelio karalystę. Pabaigoje visi klausytojai vieningai atsistojo ir orkestrui akompanuojant sugiedojo *Hatikvą*. Galingi sionistų himno garsai sklido toli toli pasiekdami Judėjos kalnus, Šarono slėnius, Viduržemio jūrą, Jordano krantus, Skopo kalną ir Jezrelio slėnio bei Galilėjos miestus ir kaimus, kibucus ir fermas. Himno garsai pasveikino visus tenai nuo mūsų ir sugrįžo iš to tolumo krašto su žinia, kad jau artėja išsivadavimas“¹⁹.

Koncertai, į kuriuos buvo pardavinėjami bilietai, buvo rengiami ir pagal vokiečių pageidavimus. Tuomet skambėdavo jų mėgstama muzika, išskyrus vokiečių ir austrų kompozitorių kūrinis, kuriuos buvo draudžiama atlikti gete. Nepaisant to, žydai kartą atliko J. Brahms Vengrų šokį Nr. 1. Ephraimas Rommas, gyvenęs Panerių gatvėje netoli jėšivos, vėliau rašė: „Jiems [vokiečiams] nekildavo problemų ieškant gete muzikantų ar kitų artistų. Aš turėjau galimybę klausytis aukščiausios kokybės klasikinės muzikos tiesiog lauke prie namų ir naudojausi kiekviena tokia palankia proga“²⁰.

Buvęs ješivos pastatas, kuriame buvo rengiami Kauno geto policijos orkestro koncertai. Nuotrauka D. Petrauskaitės

Apie tai byloja labai įvairūs bei spalvingas orkestro repertuaras, atsispindintis koncertų programose. Jį sudarė italų (L. Boccherini, G. Verdi, V. Bellini, G. Rossini, R. Leoncavallo), lenkų (F. Chopinas, S. Moniuszko), čekų (Z. Fibichas, A. Dvořákas), vengrų (F. Lisztas), ispanų (I. Albénizas, P. Sarasate), norvegų (E. Griegas), prancūzų (F. Boieldieu, Ch. Gounod, J. Massenet, C. Debussy), suomių (J. Sibelius), rusų (A. Grečianinovas, M. Glinka, P. Čaikovskis, N. Rimskis-Korsokovas), žydų kompozitorių (J. Achronas, G. Bizet, J. Engelas, M. Elmanas, Gansinas, Garberis, Grozovskis, J. F. Élie Halévy, A. Hameiri, Levandovsky, G. Meyerbeeris, F. Mendelssohnas, Shalitas, E. Zimbalistas, Zetleenas, Žytomirskis) kūriniai. Jų natos atkeldavo iš miesto. Hebrajiškas ir jidiš kompozicijas rašė ir patys geto muzikai: Michaelis Hofmekleris, Percy's Haidas, S. Brvyda (Samuelis Broidé?)²¹. Orkestro repertuare nepavyko aptikti lietuvių kompozitorių kūrinių. Reikia pripažinti, kad tuo metu lietuviškos simfoninės ir kamerinės muzikos sukurta, tuo labiau atspausdinta buvo labai nedaug. Tad gauti natas buvo itin sunku. Įtakos, matyt, turėjo ir neigiamas žydų požiūris į lietuvius, kolaboravusius su vokiečiais bei persekiojusių geto gyventojus, tad lietuviška muzika geto gyventojams, reikia manyti, nebuvo nei miela, nei pageidaujama. Apie tai aiškiai byloja ir 1943 m. vasario 16 d. įrašas A. Tory'io dienoraštyje: „Ar kas nors galėtų manyti, kad mes, Lietuvos žydai, puoselėjame šiltus jausmus Lietuvos ir jos nepriklausomybės atžvilgiu? Argi neaišku, kad visa, kas susiję su Lietuva, daugiau nebeegzistuoja?“²²

Galima daryti prielaidą, kad vieni paskutiniųjų viešų orkestro koncertų įvyko 1943 m. rugsėjo mėn., nes surasti vėlesnio laikotarpio programų nepasisėkė. Tikriausiai, kai getas buvo paverstas koncentracijos stovykla, simfoninė muzika scenoje liovėsi skambėjusi. Tuomet buvusiems orkestro dalyviams atėjo sunkios dienos. Pvz., talentinga pianistė Lėja Šeinbergaitė, studijavusi muziką Šveicarijoje ir Anglijoje, dirbusi Kauno

radiofone, gete atlikusi I. Albénizo „Malagueña“, turėjo dirbti sunkų fizinių darbą veltinių fabrike, vėliau buvo perkelta į kailinių siuvyklą „Vilkas“. Padedant vienai lietuvei jai pavyko trumpam ištrūkti iš geto kartu su savo motina, bet greitai jos buvo suimtos ir nužudytos. Naikinant getą, vieni orkestro artistai žuvo, kiti buvo išsiųsti į Štuthofio ir Dachau koncentracijos stovyklas. Tik kai kuriems pavyko išsigelbėti.

Tie geto gyventojai, kurie sugebėdavo paslėptis išginti radijo imtuvą ar susikonstruoti savadarbį aparatą, klausydavosi Kauno radiofono transliuojamų koncertų, tačiau tokių buvo labai nedaug.

Kauno gete veikė ir vaikų saviveiklos būreliai, įsikūrę spontaniškai, kai 1942 m. vasarą buvo uždarytos geto mokyklos. Vaikai su džiaugsmu mokėsi vaidinti, dainuoti ir šokti. Vaidinimai, kaip ir pamokos, vykdavo slapta, dažnai sunkiai nuspėjamosiose vietose, pvz., garaže, kuris buvo naudojamas kaip sandėlis, o savaitgaliais – kaip maldos namai²³. Choru hebrajiškai buvo dainuojamos žydų giesmės bei dainos *Geshem Geshem* („Lietaus lietaus“), *Al naharto Bavel* („Ant Babilono kranto“), *Hatikva* („Viltis“) ir kt., diegiančios mažųjų širdyse meilę žydų tautai ir Izraelio žemei. Viena labiausiai šiam darbui atsidavusių mokytojų buvo Sonia Segal. Jos dėka 1943 m. kovo 21 d. įvyko Purimo šventė, kurioje dalyvavo apie 100 vaikų. Scenoje buvo vaidinama, dainuojama ir žaidžiama, pianinu akompanavo Dovydas Helermanas.

Gete veikė net baletų studija. Jai vadovavo žymios tarpukario Lietuvos šokėjos bei pedagogės Danutės Nasvytytės, propagavusios Isadoros Duncan stilių, mokinė. Ji mokė vaikus natūralių judesių, improvizacijos, plastikos. Tad mergaitės basomis šoko ne klasikinius šokius, o modernų baletą. Scenoje jos pasirodydavo apsičiusios šviesiais naktiniais marškinėliais, perjuostais supintomis virvelėmis²⁴.

Gete vaikai buvo mokomi groti ir muzikos instrumentais – pianinu, smuiku, mandolina, tačiau išsamesnių žinių apie šias pamokas aptikti nepavyko.

Geto dainos: melodijos, tekstai, potekstės

Ypatingai sunkiomis geto gyvenimo sąlygomis daina žydams tapo pagrindiniu paguodos ir vilties šaltiniu, ne-tekties, keršto, sunkios kasdienybės ir nepasiekiamų svajonių išraiška. Vienas išlikęs gyvas geto gyventojas vėliau pasakojo: „Dainos, priežodžiai, sąmojai skambėjo kiekvienoje gatvėje ir kieme. [...] Niekad prieš karą aš žydų namuose negirdėjau tiek dainuojant, kiek buvo dainuojama gete. Kiekvienas balsas skambėjo kaip Patti ar Caruso, kiekviena melodija aidėjo kaip garsai iš Edeno sodo“²⁵. Daina buvo didžiausia pagalbininkė rezistencinėje kovoje ir viena iš pačių patraukliausių

bendravimo formų. Aštuoniolikmetis Ilja Gerberis, muzikos mokytojo sūnus, taip ir nesulaukęs karo pabaigos, 1942 m. gruodžio 4 d. savo dienoraštyje rašė: „Žmonės po truputį kuria, fiksuoja dainas ir išreiškia jose žydiško gyvenimo sielvartą. [...] Kiekviena daina yra dalelė to specifinio gyvenimo. Dainos pradžioje pasakojama apie skausmą ir nelaimes, o pabaigoje – apie geresnio gyvenimo viltį ir šviesią bei laimingą ateitį“²⁶. Šios dainos išliko tik dėl to, kad išsigelbėję kaliniai pasibai-gus karui ėmė jas rinkti ir publikuoti.

1997 m. pasirodė JAV holokausto atminimo mu-ziejiaus Vašingtone išleista kompaktinė plokštelė *Hidden History. Songs of the Kovno Ghetto* („Paslėpta isto-rija. Kauno geto dainos“), kurioje įrašyta 17 dainų. Vienas šios plokštelės rengėjų muzikologas Bretas Werbas, Holokausto memorialinio muziejiaus Vašingtone darbuotojas, pasakojo, kad jis, ieškodamas šių dainų, naudojosi įvairiais šaltiniais: knygomis, kuriose buvo išspausdinti dainų žodžiai (Sh. Kaczerginski, *Lider fun di getos un lagern*, New York, 1948; Y. Gar, *Umkum fun der yidisher kovne*, Munich, 1948; L. Garfunkel, *Kovnah ha-Yehudit be-hurbanah*, Jerusalem, 1959; *Fun letstn khurbn*, ed. Israel Kaplan, Munich, 1946–1948), taip pat privačiomis Avrahamo Tory’io ir Dianne’os Cypkin kolekcijomis. Nors dainų tekstų išliko nema-žai – apie 80 (su įvairiais tos pačios dainos variantais), tačiau tik nedaugelis jų su melodijomis. B. Werbas ra-šė: „Kompaktinėje plokštelėje įrašyta daugiausia Kau-no geto repertuaro dainų, išlikusių su žodžiais ir melo-dijomis. Mes atrinkome tas dainas, kurios buvo užfiksuotos įvairiuose šaltiniuose ir, matyt, buvo po-puliariausios ir iškiliausios, taip pat dainas iš privačių archyvų ar kolekcijų, eksponuotų muziejuje“²⁷. Šian-dien ši kompaktinė plokštelė yra vienas iš nedaugelio muzikinių šaltinių, prieinamų plačiajai ir daugiatautei pasaulio auditorijai, nes jidiš kalba atliekamos dainos yra išverstos ir į anglų kalbą. Klausantis šių dainų išky-la reljefiškesnis geto žmonių gyvenimas, atsiskleidžia jų emocijos, atsiveria platesnis jų muzikinės kultūros vaizdas.

Geto dainos pasižymi žanrų įvairove: tai lopšinės, vaikų, darbo, meilės, vestuvių, sielvarto, gėdos ir pažeminimo, neapykantos bei keršto, satyrinės, humo-ristinės, kovos ir pergalės, gatvės ir namų dainos, ba-ladės, religinės giesmės. Jų autoriai, kurie dažnai buvo ir atlikėjai, siekė šių tikslų: 1) fiksuoti geto gyvenimą, 2) pabėgti nuo kasdienybės, 3) palaikyti žydiškas tra-dicijas. Pastarosios ypač buvo puoselėjamos mokyklo-se, kuriose vaikai mokėsi hebrajų kalbos bei savo tau-tos papročių.

Žydų giesmės skambėjo per religines apeigas bei tradicines šventes. Tuomet buvo galima išgirsti ir *Hatikvą*, ir *Chad Gadiją*, taip pat chasidų dainas, kurias

Violino II. *Vaulaj*. (Volkslied)

Kauno geto orkestro repertuarinio kūrinių instrumentinė partija. Natų kopija daryta Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų muziejuje

dainininkai palydėdavo plodami rankomis ir trepsėda-mi kojomis. Kartais geto gyventojai dainuodami taip įsijausdavo, tarytum nė nebūtų buvę karo ir netoliese esančių vokiečių.

Buityje skambančias dainas kūrė vaikai ir suaugu-sieji, išsilavinę ir bemoksliai, žinomi ir nežinomi žmo-nės. Taip jie ieškojo paguodos ar užsimiršimo, taip reikšdavo savo protestą. Naujieji poetai populiarioms melodijoms dažniausiai pritaikydavo naujus žodžius, nes sukurti naują muziką greitai atsirandančiai poezijos pos-mų daugybei nebuvo galimybių. Vieno geto dainos daž-nai išplisdavo po tolimesnes vietas: Vilniaus žydų dai-nas dainavo Varšuvos ar Kauno žydai, o dainos iš Vilijampolės per keliaujančius žmones patekdavo į ki-tas žydų įkalinimo vietas. Pvz., Tsvi Garmire, karo pa-bėgėlis iš Lenkijos, vėliau atsidūręs Šiaulių gete, sukū-rė dainą „Aš netekau savo vyro“ (*Ikh hob mayn man farloyrn*), kuri per vieną kalinį pateko į Kauno getą.

Tarp dainas gete kūrusių profesionalių muzikų bu-vo Percy’s Haidas (1913–1977), Dortmundė studijavęs kompoziciją ir fortepijoną. 1930 m. apsigyvenęs Kaune jis grojo fortepijonu ir akordeonu kavinėje „Monika“. P. Haidas dalyvavo geto orkestre ir kameriniuose an-sambliuose, laisvalaikiu kūrė muziką ir eiles. Jo daina *Mamele* („Motinėle“) buvo sukurta 1944 m. po žydų ak-cijos, kurios metu žuvo apie 1 300 vaikų iki 12 metų amžiaus. Tais pačiais metais buvo deportuotas į Da-chau; ten sukūrė simfoninį veikalą „Geltonoji fantazi-ja“, pagrįstą dainos *Mamele* melodija. P. Haidas išgyve-no visas negandas ir mirė Čikagoje.

Geto gyventojai dainų žodžiams pritaikė Varšuvos mokytojo bei kompozitoriaus Henecho Kono (1890–1972), teisėjo Marko Warshawsky’o (1840–1907), dra-maturgo Abrahamo Goldfadeno (1840–1908), Shaulio Shenkerio melodijas. Iš pastarojo nemažo kiekio dai-nų išliko tik viena su muzika ir eilėmis – „To nėra

žvaigždėse“. Jam pavyko išgyventi getą ir koncentracijos stovyklas.

M. Warshawsky's nebuvo nei profesionalus kompozitorius, nei poetas, tačiau sukūrė apie pusę šimto dainų, kurias išleido rašytojas Sholomas Aleichemas. Jos išpopuliarėjo visose Rytų Europos žydų bendruomenėse. M. Warshawsky's yra laikomas paskutiniu ju XIX a. žydų bardu.

Rusijoje gimęs A. Goldfadenas buvo vienas pirmųjų žydų dramaturgų ir žydų teatro steigėjų. 1883 m. carinės Rusijos valdžiai uždraudus žydų teatrą, emigravo į Vakarų. Gyveno Paryžiuje, Londone, Niujorke. Pastarajame mieste atidarė dramos mokyklą. Parašė apie 400 dramos veikalų, populiariausia yra „Sulamita“ (1880). Matyt, Lietuvoje buvo žinomos ir jo dainos, nes viena melodija tapo populiaros dainos „Slabodkos jėšivoje“ (*In slobodker yeshive*) intonaciniu pagrindu.

Išklausę gete skambėjusias dainas galime pastebėti, kad: 1) buvo mėgstami valso, tango, maršo ritmai, populiarių Rusijoje dainų bei romansų (A. Guriliovio, I. Dunajevskio), internacionalo melodijos; 2) naujai sukurti tekstai pritaikyti anksčiau sukurtoms žydų kompozitorių (H. Kono, M. Warshawsky'o) melodijoms; 3) kai kurios dainos yra pagrįstos liaudiškomis žydų intonacijomis; 4) muzika ne visada atitinka teksto turinį, kai daininga melodija yra jungiama su gyvenimo brutalumą atspindinčiu tekstu; 5) lietuviškomis liaudies dainų intonacijomis dainų kūrėjai nesinaudojo. Pastarasis reiškinytis tik atspindi to meto Kauno muzikinę situaciją: lietuviška liaudies daina buvo gana svetima ne tik žydų, bet ir lietuvių inteligentijai (apie tai byloja S. Šimkaus, J. Strolios straipsniai), dauguma muzikų buvo tarnavę carinėje kariuomenėje ar studijavę Rusijos konservatorijose, todėl rusiško tipo muzikinis mąstymas buvo charakteringas įvairių tautybių carinės imperijos tradicijose subrendusiems kūrėjams bei atlikėjams.

Tarp žinomiausių geto poetų buvo Avromas Akselrodas, Nosnas Markovskis, Abrahamas Cypkinas, Ruvenas Tsarfatas, Shaulas Shenkeris. A. Akselrodas žuvo per geto likvidavimą, kai vokiečiai padegė slaptavietę. A. Cypkinas (1910–1979) gerai mokėjo lietuviškai, vokiškai ir jidiš, gete vadovavo darbo brigadoms, išgyveno geto likvidavimą požeminėje slėptuvėje, vėliau emigravo į JAV, ten ir mirė. R. Tsarfatas prieškariniu buvo žinomas Kauno žurnalistas, aktyviai reiškėsi geto literatūrinuose sluoksniuose, skaitė paskaitą „Geto dainos ir priešodžiai“. Jis žuvo Dachau stovykloje.

Naujai sukurtų dainų žodžiai daugiausia byloja apie žydų gyvenimą gete. Iš jų mes sužinome, kokį prastą maistą jie valgė, kaip sunkiai dirbo, kokį didžiulį sielvartą patyrė netekę savo artimųjų, ypač vaikų. Žydai stipriai nekentė savo priešų – arijų rasės atstovų, kuriuos vadino barbarais, ir tvirtai tikėjo geresne ateitimi.

Fruma Vitkinaitė-Kučinskienė – viena iš nedaugelio likusių gyvų Kauno geto gyventojų, dalyvavusių vaikų savi-veikloje. Nuotrauka D. Petrauskaitės

Jei vienos dainos uždega ryžtu nesitaikstyti su tikrove, tai kitos primena raudas, kuriose aimanuojama ir skundžiamasi. Tačiau liūdno pabaigos nėra – visos dainos paženklintos vilties ženklais. Gana populiaros buvo humoristinės dainos. Jose geto gyventojai išjuokdavo savo išnaudotojus – lietuvių kolaborantus, korumpuotus administratorius, taip pat tautiečius, prisitaikiusius prie režimo bei pataikavusius vokiečiams.

Dainų žodžių autoriai, norėdami kuo stipriau išreikšti savo emocijas, naudodavo įvairias kalbines priemones – paralelizmus, personifikacijas, kartais žargoną ar net keiksmažodžius. Vieni autoriai (P. Haidas), stengdamiesi užsimiršti ir pasvajoti, kalbasi su snaigėmis kaip su geriausiais draugais (*Shneyele fli, shneyele fal, brings mir a grus fun dem winter*), kiti kreipiasi į savo širdį kaip į gyvą subjektą ir prašo būti tvirtą, kol ateis laisvė (*Harts, du zayn nor shtil, un zog vi shtark iz mayn gefil, iz tsum otemen fray un tsum lakhn*). Gamta dainose suvokiama kaip tobulumo įsikūnijimas, o žmogus greta jos – kaip klaida. Rytai traktuojami lyg gėrio šaltinis, prisimenama prieš 25 metus įvykusi Spalio revoliucija (*es hobin finf un tsvansik yorn*), Vakarai lyginami su blogio vėju (*Fun mayer blozt a beyer vint*). Dainoje „Pasipūtėli!“ (*Hoykher man!*), kurioje juokiamasi iš geto administratoriaus Volfo Lurjė (Wolf Lurie) – vulgaraus ir žiauraus žmogaus, išnaudojusio savo tėvynainius, yra panaudotas naujadaras *putsedrom*, kuris neverčiamas į jokią kitą kalbą. Šis žodis buvo sudarytas iš jidiš kalboje vartoto vulgarizmo *puts* ir tarptautinio žodžio *aerodrome* – oro uostas. Sklandžiai rimuotose eilėse pasitaikydavo ir lietuvių leksikai būdingų žodžių. Pvz., apibūdinant sunkiai nusakomą viralą buvo panaudotas posakis „kiaulių jovalas“ (*yushnik*), įvardydami duonos skirstymo centrą „Parama“ ir mėsos gamyklą „Kauno maistas“ eilių autoriai paliko autentiškus šių įstaigų pavadinimus (*brigade „maistas“ geyt*;

Paminklas Kauno geto aukoms, kurių palaikai 1979 m. iš Vilijampolės buvo perkelti į Aleksoto žydų kapines. Nuotrauka D. Petrauskaitės

ot lemoshl iz a rey – bay „paramā“ shoen shtey); neatsisakė jie ir Vilijampolės žmonių dažnai vartojamo žodžio „bulka“ (*bulke*). Kartais dainose galima aptikti ir tokių žydų kalbos žodžių, kurių neįmanoma išversti į kitą kalbą, pvz., *klezmer* („kley“ yra instrumentas, o „zemer“ – daina), reiškiantį muzikantą, grojantį iš klausos. Daugiausia tokie muzikantai pritardavo dainininkams arba patys dainuodavo.

Dainų tekstuose pasitaikančius Ezopo kalbos elementus nulėmė savisaugos jausmas. Antai dainos *Yales* posmuose kalbama apie sergantį geto gyventoją, kuriam reikia vitamino „p“ (*ver vitaminen*). Taip buvo užkoduotas protekcionizmo pavyzdys, kai už tam tikrą atlygį darbininkas galėdavo išvengti darbo.

Nors dainos skambėjo jidiš, tai yra šnekamąja žydų kalba, tačiau, kai tekdavo persakyti engėjų žodžius, į tekstą būdavo įterpiamos lietuviškos frazės. Pvz., apdainuodamas kontrabandą, vykdavusią prie geto vartų, dainos „Grįžtant iš darbo“ (*Fun der arbet*) žodžių autorius A. Akselrodas pavartojo dažnai skambančią sargybinių frazę: „Šitas jo, tvarkoj“ (*Gey tsum rekhtn goy – „šitas jo, tvarkoj!“ S'iz do a labn broyt*). Lietuviškai nebuvo dainuojama, nes žydams, gyvenusiems miestuose, nebuvo pažįstamas lietuviškas folkloras, dažniausiai tuo metu aptinkamas tik kaime. Yra žinomas vienas atvejis – žydų skausmo ir keršto protrūkis,

išsiliejęs grėsmingais praeiksmiais Lietuvos kraštui. Tam tikslui buvo sudarytas Lietuvos himnas – Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“. Anoniminis autorius himno melodijai pritaikė naujus žodžius, kurie, kaip tvirtina išgyvenusieji, buvo dainuojami pusbalsiu, kad neišgirstų nereikalingos ausys: „Lietuva, kraujuota žeme, būk praeikta per amžius, tegul tavo kraujai liejas kaip žydų vaikų. Tegul vargsta jūsų sūnūs taip, kaip varginot žydus; baikit savo tamsias dienas, lai neranda jūs kapų. [...] Tegul dega jūsų miestai ir visi kaimai, laukai, žūkit jūs, kaip žudėt mus, per visus amžius, amžius“²⁸. Ši himno parodija byloja apie didžiulę neapykantą ne tik lietuviškiems kolaborantams, tačiau ir Lietuvai, karo metais tapusiai masinio žydų genocido vieta. Pakliuvusi į jau minėtą kompaktinę plokštelę ji tik dar kartą liudija, kad Lietuvos žemėje įvykdytų nusikaltimų neįmanoma pamiršti nei žydams, nei lietuviams.

Išvados

Žydų getas Vilijampolėje buvo įkurtas dėl kelių priežasčių: a) tinkamos geografinės padėties (atokus rajonas, kuriame buvo galima vykdyti nusikalstamą veiklą, nekrinčiančią į akis miesto gyventojams, vokiečiams patogus susisiektis su centru), b) priemiesčio specifikos (žydų gyvenamasis kvartalas su senomis verslo tradicijomis).

Neatskiriama geto gyvenimo dalimi tapusi muzika plėtojosi keliomis kryptimis: a) institucine (orkestro organizavimas), b) savaimine (giesmių bei dainų atlikimas ir kūrimas, vaikų saviveiklos organizavimas).

Orkestro veikla teikė galimybę įsidarbinti geto muzikantams, pajvairinti sunkią kasdienybę, palenkti į savo pusę vokiečius ir vykdyti dvasinę rezistenciją.

Giesmėmis bei dainomis buvo siekiama: a) puoselėti žydiškas tradicijas, b) fiksuoti geto gyvenimą, c) pabėgti nuo brutalių kasdienybės, d) neprarasti vilties ir tikėtis pelnyto atpildo genocido vykdytojams.

Dainų autoriams ne itin rūpėjo meninis rezultatas, jiems svarbesnė buvo emocijų raiška ir bendruomenės telkimas, todėl dažnai jie rėmėsi kitų autorių sukurtomis populiariomis melodijomis, visą dėmesį sutelkdami į savus tekstus.

Geto dainos turi išliekamąją istorinę vertę. Tekstų ir melodijų analizė atskleidžia to meto žydų visuomenės lūkesčius, politines pažiūras bei meninį skonį: a) tikėjimą Izraelio valstybės ateitimi, b) žydiškų tradicijų puoselėjimą ir rusiškos kultūros apraiškas, c) žydų ir lietuvių visuomenės susvetimėjimą, atsiradusį karo metais dėl fašistinių ir komunistinių idėjų priešpriešos bei Lietuvos okupacijos.

Nuorodos

- ¹ *Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1971, t. 3, p. 754.
- ² Ten pat.
- ³ Tarybų Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 1986, t. 3, p. 247.
- ⁴ A. Eidintas, *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002, p. 88.
- ⁵ S. Sužiedėlis, Avrahamo Torio „Kauno getas: diena po dienos“, A. Tory, *Kauno getas: diena po dienos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. XVII–XVIII.
- ⁶ D. Levin, *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*, Vilnius, 2000, p. 146.
- ⁷ A. Eidintas, ten pat, p. 124.
- ⁸ A. Bubnys, Kauno getas (1941–1944 m.), *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2, p. 11. S. Atamuko teigimu, tuomet buvo nužudyta apie 800 žydų: *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV a. iki XX a. pabaigos*, Vilnius, 2001, p. 241.
- ⁹ The Kovno Ghetto Orchestra (1943–1944), <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Holocaust/kovnotoc.html>.
- ¹⁰ Kauno konservatorija, R. Stenders asmens byla, *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, F. 84, ap. 4, b. 58, l. 2–4.
- ¹¹ Kauno geto policijos orkestro dalyvių sąrašas, 1942–1943 m. koncertinės programos, *Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus fondai*.
- ¹² D. Judelevičius, Dvasinės ištvermės metraštis, *Krantai*, 1997, Nr. 3, p. 18.
- ¹³ R. Kostanian-Danzig, *Dvasinė rezistencija Vilniaus gete*, Vilnius, 2006, p. 99.
- ¹⁴ *Hidden History of the Kovno Ghetto*, Washington, D.C.: United States Holocaust Memorial Museum, 1999, p. 176.
- ¹⁵ *Šitas vaikas turi gyventi. Elenos Holcmanienės užrašai*, parengė R. Kaiser ir M. Holzman, Vilnius, 2003, p. 177.
- ¹⁶ *Hidden History of the Kovno Ghetto*, Washington, D.C.: United States Holocaust Memorial Museum, 1999, p. 172.
- ¹⁷ D. Judelevičius, Dvasinės ištvermės metraštis, *Krantai*, 1997, Nr. 3, p. 14–18.
- ¹⁸ Pagal žydų kalendorių Tamuzo mėnesio dvidešimtoji buvo Theodoro Herzlio, sionizmo, kaip politinio sąjūdžio, įkūrėjo gimimo diena. Tamuzo dvidešimt pirmąją buvo gimęs hebrajų nacionalinis poetas Chaimas Nachmanas Bialikas. Sionistai abi dienas sujungdavo į bendrą paminėjimą ir šventę.
- ¹⁹ A. Tory, *Kauno getas: diena po dienos*, p. 436.
- ²⁰ E. Romm, *How I survived the Kovno Ghetto*, http://www.eilatgordinlevitan.com/kovno/kovno_pages/kovno_stories_k_ghetto.html.
- ²¹ A. Scneck, Music in the Ghetto, *Breto Werbo asmeninis archyvas*.
- ²² A. Tory, *Kauno getas: diena po dienos*, p. 223.
- ²³ K. Segelson-Rozen, Mano istorija, *F. Kučinskienės asmeninis archyvas*.
- ²⁴ F. Kučinskienės pasakojimas, Kaunas, 2006 m. spalio 13 d.
- ²⁵ *Hidden History. Songs of the Kovno Ghetto*, Washington, D.C.: United States Holocaust Memorial Museum, 1997, p. 6.
- ²⁶ Ten pat, p. 3.
- ²⁷ B. Werbo laiškas D. Petrauskaitei, 2006 m. vasario 2 d.
- ²⁸ *Hidden History. Songs of the Kovno Ghetto*, p. 25.

Šaltiniai

- Kauno geto policijos orkestro dalyvių sąrašas, 1942–1943 m. koncertinės programos, kūrinų rankraščiai, *Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus fondai*.
- Kauno konservatorijos ir Valstybės teatro darbuotojų asmens bylos. *Lietuvos literatūros ir meno muziejaus fondai*.
- Kauno IX forto muziejaus ekspozicija.
- Pokalbis su F. Vitkinaite-Kučinskiene. Kaunas, 2006 m. spalio 13 d.
- K. Segelson-Rozen, Mano istorija. *F. Kučinskienės asmeninis archyvas*.
- B. Werbo elektroninis laiškas D. Petrauskaitei, 2006 m. vasario 2 d.

Literatūra

- Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias nuo XIV a. iki XX a. pabaigos*. Vilnius, 2001.
- Eidintas A. *Žydai, lietuviai ir holokaustas*. Vilnius, 2002.
- Bubnys A. Kauno getas (1941–1944 m.). *Genocidas ir rezistencija*. 2004. Nr. 2.
- Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva*. Vilnius, 1998.
- Hidden History of the Kovno Ghetto*. Washington, D. C.: United States Holocaust Memorial Museum, 1999.
- Hidden History. Songs of the Kovno Ghetto*. Washington, D. C.: United States Holocaust Memorial Museum, 1997.
- Judelevičius D. Dvasinės ištvermės metraštis. *Krantai*. 1997. Nr. 3. P. 14–18.
- Laužinskaitė A. Kai kurie Vilijampolės istorinės urbanistinės raidos iki 1940 m. bruožai. *Liaudies kultūra*. 2003. Nr. 6. P. 34–43.
- Levin D. *Trumpa žydų istorija Lietuvoje*. Vilnius, 2000.
- Lietuvių enciklopedija*. Bostonas, 1966. T. XXXIV. P. 96.
- Mažoji lietuvių tarybinė enciklopedija*. Vilnius, 1971. T. III. P. 754.
- Muzikos enciklopedija*. Vilnius, 2000. T. I.
- Šitas vaikas turi gyventi. Elenos Holcmanienės užrašai*. Parengė R. Kaiseris ir M. Holzman. Vilnius, 2003.
- Tarybų Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 1986. T. II.
- Tory A. *Kauno getas: diena po dienos*. Vilnius, 2000.
- Truska L. Kai į istoriją žiūrima pro Holokausto prizmę. *Genocidas ir rezistencija*. 2005. Nr. 1.
- Urbaitytė R. Kauno miesto santykiai su žydais XVIII a. *Kauno istorijos metraštis*. Kaunas, 2004. T. V.

Summary

In the 15th century, near the confluence of the rivers Nemunas and Neris, where Kaunas City is located, a new suburb started emerging on the right side. It was Vilijampolė, often called *slabada* of Kaunas. Jews had greatly influenced its development. In the 18th and the beginning of the 19th century, Vilijampolė was the center of commerce and rafting. In the second half of the 19th century, Vilijampolė started to grow rapidly. The increase in the number of residents was influenced

by the status of Viliampolė as a separate territorial unit. There lived and worked Jewish craftsmen, teachers, writers, musicians, doctors, judges, and rabbis. In 1919, Viliampolė officially became a part of Kaunas City. The increase in Lithuanian population was marked by the founding of several cultural and educational institutions. Since wealthier Jews had moved to Kaunas City, and Viliampolė was mainly populated by the working class population, the district remained quite poor. Because the number of Lithuanian residents in Kaunas increased, the percentage of Jewish population went down. However, Jews still remained the biggest proportion of non-Lithuanian population, which for long time had influenced the economic and cultural development of Viliampolė. Even though Lithuanian and Jewish societies lived close, they showed little interest in the lives of each other. Only when the Lithuanian government declared Lithuanian to be the official state language, Jews began integrating into the Lithuanian cultural and social life. While in Europe anti-Semitic tendencies were intensifying, a part of Jewish youth began supporting the ideas of communism. While the residents of Viliampolė saw the obvious connections of Jews and the Communist party, and also thought that strong Jewish influence may hinder the growth and modernization of Lithuanian economy, various conflicts started emerging. Despite of a few incidents, Jews in Viliampolė did not experience much of discrimination. The first Soviet occupation had severely complicated the relations of Lithuanians and Jews. Even though officially communists made up a rather small portion of the Jewish population, however, the majority of their community very enthusiastically welcomed the Red Army. Later Jews themselves admitted that, but they tried to justify their behavior by a simple wish to live. Among Jews there were also people who feared the Soviet regime, but those were the minority. The new regime gave them many benefits, so their economic and social condition greatly improved. However, the joy and enthusiasm did not last very long. Soviet government soon began to destroy their cultural and religious institutions, nationalized the banks and businesses. Despite all that, the Soviet regime for Jews was less evil than the genocide brought by the Third Reich; that is why many of them adjusted to the new living conditions.

The government and police forces of the Third Reich were the main inspirers of the holocaust. As soon as Germans entered Kaunas, pogroms and persecution of Jews began. The establishment of the ghetto began on the 10th of July 1941, when the commandant of Kaunas ordered all Jews of Kaunas to move to Viliampolė before the 15th of August. Germans aimed

to isolate and to control the Jews, about 28,000 people. During the first months of existence of the ghetto, about 10,000 of its residents were taken to the Ninth Fort and executed there. The period between November 1941 and September 1943 was the time of stability. An advanced administration structure in the ghetto was founded, which was lead by the Council of Elders. The ghetto became a form of a micro-state, which had its own government, economy, and the institutions of spiritual and cultural life. But all the hopes and dreams of people were shattered, when on the 15th of September, 1943, the ghetto was made into a concentration camp. On the 8–13th of July, 1944, the ghetto was liquidated.

The Kaunas ghetto was a residence for all kinds of people: children and elderly people, workers and professors. There were many musicians, either professionals or amateurs, who had taken some instruments with them. Those people were very respected, and well protected from slave labour conditions, so their names did not appear on the lists of workers. Many musicians who appeared in the Kaunas ghetto were the members of city orchestras, artists of the State Opera House, teachers of the conservatoire: Cesar and Alexander Stupel, Leiba and Michael Hofmekler, Isaak Vildman-Zaidman, Ernest Geist. As the mass executions of Jews had stopped, the ghetto council dared to ask Germans for the permission to establish an orchestra. Protecting the musicians, the council decided to register them as policemen and dressed them up in uniforms. On the 3rd of January 1942, the guidelines were made for establishment of police department with an organizational structure and the sections for art. This way the group of 35 instrumentalists and 5 vocalists was formed. Michael Leo Hofmekler was the leader, and concertmaster was Alexander Stupel. The first official ghetto concert took place on the 23rd of September, 1942. During a few years of its existence, the orchestra performed about 80 concerts. They were held once or twice a week, and additional concerts were held at every opportunity (on holidays like Purim and Chanukah), in the yeshiva building, reconstructed into a concert hall on the 25th of November 1942. Very soon the ghetto orchestra began to play in the work camps, too. The symphony orchestra was a chance to employ professional musicians, to colorize the ghetto life, and to win Germans favour.

During the incredible everyday hardships, the song for Jews became the main source of hope, the expression of pain, suffering, and wishes for revenge, and dreams that would never come true. In 1997, a CD *Hidden History. Songs of the Kovno Ghetto* was released in the United States. This record contained 17 songs.

One of its contributors, musicologist Bret Werb, who works at the Holocaust Memorial Museum in Washington, D.C., used a great variety of sources while looking for those songs. Today this CD is one of very few musical sources accessible to the whole world's audience, because songs that are sung in Yiddish were translated into English. The ghetto songs consisted of a variety of genres: lullabies, songs of children, songs of love, work, wedding, shame, and humiliation, hatred, and vengeance, satirical, humorous, battle, and victory, also the songs of home and street, various ballads, and religious hymns. Their authors, who mainly were the performers as well, usually had particular ideas in mind: 1) to illustrate the life of the ghetto; 2) to escape the everyday reality; 3) to preserve Jewish traditions. The authors did not aim for artistic results; they were only seeking to express their emotions and to consolidate the society. That is why they mainly used popular melodies, paying whole attention to the lyrics. One of professional musicians and songwriters was Percy Haid. Ghetto residents had their lyrics adapted to the melodies of the Warsaw teacher and composer Henech Kohn, the judge Mark Warshawsky, the playwright Abraham Goldfaden, and Shaul Shenker. After hearing the songs of Kaunas ghetto, we can notice several distinctive features: 1) the rhythms of tango, waltz, march were common, as well as melodies of popular (especially Russian) songs; 2) newly written lyrics were adapted to the older melodies written by

Jewish composers; 3) some of the songs were based on the Jewish folk song tonalities; 4) the musical character does not always stress the meaning of the lyrics that shows the brutality of life against the bright hopes of the people.

The most famous ghetto poets were Avrom Axelrod, Nosno Markovski, Abraham Cypkin, Ruven Tsarfat, and Shaul Shenker.

The lyrics of the new songs were mostly about the ghetto life. The song authors, trying to intensify their emotional expression, used various means of language: parallels, personifications, jargon, even curse-words. In song lyrics there sometimes would be elements of Aesopian speech. That was the result of a self-protection instinct. Even though the songs were sung in *Yiddish*, the spoken language of Jews, the lyrics included Lithuanian phrases, as citations of their oppressors' speech. There were no songs in Lithuanian, since Jews lived quite an isolated life, so neither Lithuanian language nor culture made any influence on them.

The ghetto songs have historical significance and value. The analysis of melodies and lyrics reveals the hopes, political views, and the artistic sense of the Jewish community. These songs also illustrate: a) beliefs in the future of the state of Israel; b) nurtures of Jewish traditions and influence of Russian culture; c) the alienation between the Jewish and Lithuanian communities because of intersection of Nazi and Communist ideologies and occupation of Lithuania.